

Egy eltűnő világ nyomában

Beszélgetés Kapros Márta, Madách-díjas etnográfussal

A 2005. évi Madách-napi ünnepségen Dr. Praznovszky Mihály irodalomtörténész laudációjában finoman megfogalmazva is annak adott hangot: Kapros Márta, a balassagyarmati Palóc Múzeum főmuzeológusa már hosszú idő óta megérdemelten viselhetné titulusai között a megnevezést: Madách-díjas etnográfus. S ez az esztendő végre meghozta az elismerést. A méltató beszédben sok minden elhangzott: a kutató rendelkezik Magyarország egyik legrendezettebb szakmai gyűjteményével, számos látványos és tudományos kiállítás rendezője, több tucatnyi publikáció van a háta mögött, melyek a magyar néprajztudomány megbecsült értékei. Az ismeretterjesztésben is jeleskedett Kapros Márta – időt és fáradságot nem kímélve ment, ahová hívták. „Hitte, hiszi és vallja: a palóc kultúra olyan értéke nemzeti tudatunknak, melyről mindig és állandóan beszélnünk kell. Főleg, hogy végbement a hagyományos életmód teljes felszámolódása. Kapros Márta nem azt akarja, hogy a mai fiatal cifraszűrben menjen a diszkóba, de azt igen, hogy tudja: apja, nagyapja és bármelyik felmenője milyen értékviszonyok közepette élte meg s le az élet rendjét. És mi ebből a sajátosan egyedi, különleges, s amit mi errefelé úgy hívunk: palóc” – mondta Praznovszky Mihály, aki gondolatban fejet hajtott a néprajzkutató megtartó szakmai hivatástudata előtt.

A Madách- díjas etnográfust életpályájáról, kutatási területeiről kérdeztük.

– *Egy egészen más világból, a messzi Debrecenből, a Kálvinista Rómából kerültél a Palóc Fővárosba. Bár úgy tudom, felvidéki gyökereid is vannak...*

– Mindig azt szoktam mondani, hogy ha a családomról kérdeznak: a származásom jó példája a monarchiának. Ezzel aligha vagyok egyedül. Apai vonalon szepességi cipszerek az őseim, akik a középkorban települtek a Felvidékre. Osztrák, bécsi vér is keveredik ebbe az ágba. A másik vonal viszont színtiszta magyar, debreceni cívis. A családi fáma szerint hajdú felmenőink voltak, Bocskai telepítette le őket. Ha nagyon sok időm lesz nyugdíjas koromban, akkor, amennyire a források engedik, felderítem a családfámat. Apai nagyanyám a Rózsahegyről került Debrecenbe „menyecskének”. Ez nagy váltás volt számára, egész életét meghatározta. Anyai ágon egyrészt a Jászság felé nyúltak őseim kapcsolatai, másrészt pedig Arad felé. Román szál is vegyül itt a nevekből ítélve. Erről nem sokat tudok, mert édesanyám négy éves volt, mikor árván maradt. A nagynénje, egy erdélyi falu tanítójának felesége nevelte fel, s később áttelepültek Gyulára. A debreceni vonal talán azért fontosabb, mert engem az a bizonyos cipszer nagyanyám nevelt, mivel a szüleim dolgoztak. Édesanyám középiskolai tanár volt, édesapám jogot végzett, közigazgatási pályájának a háború vetett véget, '45 után közigazdaságra váltott. Egyedüli gyerek voltam.

– *Hogyan irányult az érdeklődésed éppen a néprajz felé?*

– A néprajzhoz tulajdonképpen véletlenül jutottam el. Kedvenc tárgyaim gimnazista koromban a magyar, történelem, művészettörténet voltak. De igazából a

pedagógusi pálya nem vonzott. A debreceni egyetemen volt néprajz szak, a barátnőm nővére és vőlegénye (ma az MTA Néprajzi Kutatóintézetének igazgatója egyébként) oda járt, tetszett, amiket meséltek, tőlük kaptam az első néprajzi szakmunkát, A magyarság néprajzát, a '30-as években megjelent nagy, négy kötetes összefoglalást. Máig sem tudom pontosan miért, a népviseletet választottam a felvételre kidolgozandó témák közül. Ez azért érdekes, mert utána ki is maradt a viselet az életemből egy jó darabig, hogy aztán már itt, Nógrád megyében annál erőteljesebben visszatérjen. Történelem-néprajz szakra jelentkeztem, föl is vettek, de aztán kiderült, hogy én vagyok az egyedüli e szakpárosítással a megfelelték közül. Behívattak a tanulmányi osztályra, hogy válasszam a magyar-történelmet vagy a magyar-néprajzot. Akkorra már vonzódtam a néprajzhoz, így mellette döntöttem. Nem bántam meg a magyar szakot sem, öt évig olyan kiváló előadókat hallgathattam, mint Bán Imre professzor úr vagy Szabolcsi Miklós, nyelvészetből pedig Papp István professzornál szigorlatoztunk. Később, amikor a doktori disszertációmát készítettem, kicsit sajnáltam, hogy nem történelem szakot végeztem. A néprajzhoz – hacsak nem népköltéssel foglalkozik az ember – a történelem sokkal több támpontot, segítséget ad. E hiányzó tudást aztán be kellett pótolnom. Az egyetemen Gunda Béla volt a néprajzi professzorom, aki meghatározó személyiség volt nem csak számomra, hanem mindnyájunk számára. Elsősorban a terepmunka, a terepmunka módszertana az, amelyben alapos eligazítást kaptunk. Akkoriban korán szokás volt szakdolgozati témát választani. Engem a folklór vonzott, így Ujváry Zoltán – akkor még adjunktus, ma professzor – keze alá kerültem. Tőle is nagyon sokat kaptam, nem csupán mint tanártól, de emberileg is. Kevesen voltunk néprajzosok- akkor még Néprajzi Intézetnek hívták a debrecenit, nem tanszéknek. Öt évfolyam részére egyszerre tartottak szemináriumot, de közös előadásokra is jártunk. Mintegy húsz hallgatója volt az öt évfolyamnak, tehát rendkívül családias légkör alakult ki. Ez aztán abban nyilvánult meg, hogy szoros kapcsolat teremtődött meg közöttünk. Tudtuk, ki mivel foglalkozik, segítettük egymás munkáját. Később is, ha találtam egy adatot terepen, leírtam, betettem egy borítékba, küldtem ennek vagy annak a kollégának, de ugyanígy működött ez fordítva is. Ez a családiasság a debreceni iskolának egyik jellegzetessége volt. Ketten voltunk abban az időben a néprajzosok között debreceniek, és mi bent laktunk a város közepén. A mi lakásunk olyan „találkahellyé” vált: ha nem volt pénzünk egy szimpla kávéra, – akkoriban még ilyen is volt, s nem nézte ki a pincér az egyetemistát, ha emellett olvasott, jegyzetelt egész délután a Bika presszóban – szóval akkor nálunk mindig akadt zsíros kenyér és kávé is lehetett főzni, vagy ha úgy adódott, nagyanyám főzött egy nagy tál sztrapacskát. Beosztottuk, hogy ki milyen folyóiratokat rendel meg, azok aztán nálunk voltak összegyűjtve. Valaki jött, olvasott, megkente a zsíros kenyerét, aztán ment tovább. Akkoriban indult a *Nagyvilág*, *Kortárs*, *Új írás*, kezdett nyílni az irodalom, művészetek irányában a vasfüggöny, és közülünk szakmai elhivatottságtól függetlenül mindenki érdeklődött.

A szakdolgozatomat az egyházi év ünnepein belül a karácsonyi ünnepkörből készítettem. Az egyházi év szokásaival foglalkozni a hatvanas években nem volt teljesen sima ügy, de a lényeg az, hogy elhelyeztem az egészet a téli napforduló ünnepkörében, és utána nyugodtan lehetett időben előrehaladva feltárni az egyházi vonatkozásokat is. Gyűjtőterületemül a Nyírség déli részét jelölte ki Ujváry Zoltán.

Említettem, hogy nagyon erős volt Debrecenben a terepmunkára való képzés. Ez azt jelentette, hogy már első éves korban küldtek bennünket terepre. Általában egy felsőbb éves mellé osztottak be egy kezdőt, hogy hadd szokja, és utána persze önállóan kellett menni.

– *Hogyan zajlott a terepmunka, s te milyen módszerekkel éltél? Használtál magnót?*

– A módszer részben a témától is függ, és attól is, ki mennyire ismeri a terepet. A szabvány séma többnyire az volt: bemenni a tanácsházára, iskolába vagy a plébániára, elmondani: ki vagyok, mi érdekel, és ott aztán eligazítottak címekre. Én ezt a módszert kevésbé alkalmaztam. Elindultam a faluban, valaki kint ült a ház előtt, elsősorban öregek. Öregekre volt a néprajzosnak szüksége. Ha én nem szólítottam meg őket, ők kíváncsiskodtak: „Mit vagy kit keres aranyos?” Elkezdtem beszélgetni, aztán behívtak a házba, vagy ha nem látszott az illető jó adatközlőnek – ez csúnya szó, nem szeretjük, de nem nagyon van rá jobb –, akkor kértem segítséget, hogy hova menjek tovább.

1965-ben voltam először terepen. Akkoriban még sokszor az is problémát jelentett, hogy villany sem volt a házban, no meg nagy tárcsás magnók léteztek, hallgatóknak hivatalból az sem járt, így csak jegyzeteléses módszerrel dolgoztunk. Ebbe úgy belegyakoroltam magam, hogy később is bevált. Muzeológus koromban már volt magnóm is, de a módszert az határozta meg, hogy milyen témát gyűjtök. Egy tárgyi néprajzi témában hasznos a magnó, mert miért ne mondaná el valaki, hogyan festették a bútort vagy hogyan rakták a főkötet. De amikor példának okáért a házasság előtti szerelmi életről próbáltam információkat szerezni vagy német nemzetiségi faluban a Volksbundról, kitelepítésekről érdeklődtem, akkor szóba se kerülhetett a magnó természetesen. De még a gyűjtőfüzet sem- maradt a memória. A magnóval való gyűjtésnek van jó oldala: sok olyan dolgot is rögzít, amelynek az ember később látja: jelentősége van. Másrészt viszont időigényesebb, míg az ember végighallgatja és letisztázza.

– *Balassagyarmatra kerülésed előtt Egerben már megérintett a palóc kultúra, mely később egész életedet meghatározta...*

– Amikor 1968-ban végeztem, meglehetősen telítettek voltak a múzeumok, nehéz volt állást szerezni. Sikerült azonban szerződéssel az egri Dobó István Vármúzeumba kerülnöm, ahol mindössze egy évet dolgoztam, de az valóban meghatározóvá vált számomra. Bakó Ferenc, ottani igazgatóm keze alatt tanultam meg gyakorlatban a néprajzi muzeológiát, s ott láttam először „belülről” működő múzeumot. No és kellőképpen „megfertőződtem” a palócokkal. Az akkor induló nagy, országos Palóc kutatás szervezési munkáiba is bevontak, mint fiatal kollégát. Párhuzamosan egy másik átfogó kutatás folyt Visonta községben, ami az akkori tervek szerint lebontásra került volna a külszíni bánya miatt. Nagyon sok praktikus dolgot megtanultam kutatás-szervezésből, sok jeles szakemberrel megismerkedhettem. Közben folytattam tovább a jeles napok kutatását, de már kiterjesztve az egész év ünnepköreire. Ebből született meg a Visonta kötetben írt tanulmányom. De kevés időt töltöttem Egerben: úgy adódott, hogy Balassagyarmaton végleges állásra volt kilátás. 1970. február 1-től, éppen 35 éve vagyok a Palóc Múzeum munkatársa. Az előző évben ment el Flórián Mária a Néprajzi Múzeumhoz. A korábban Manga Jánost felváltó Zólyomi József, akkori igazgató volt az egyedüli néprajzos Nógrádban.

– *Milyen kutatási témát választottál Balassagyarmaton?*

– Szükségszerűen váltanom kellett, mert Manga János pontosan a naptári ünnepekhez fűződő szokásokat, hiedelmeket kutatta. Továbbra is a szokásokon belül

maradtam és Ujváry tanár úr javaslatára – mert az Intézet mint szakmai háttér megmaradt – az életkori szokásokból a születés témakörét kezdtem el kutatni és ebből készítettem a doktori disszertációm 1981-ben. Ekkor született meg a ma már történésznek készülő fiam, így a vizsgákat gyés után tettem le.

A disszertációmhoz az Ipoly völgyét kutattam végig, fentről, Ipolytarnóctól Hontig. Ez utóbb bővült a palócság egészére kiterjedve, mert abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy folytathattam a kutatást. Ennek eredménye a *Palócok* című monográfiába írt „Születés” fejezet. Akkoriban szerveződött a Magyar Néprajz, amely a magyar néprajztudomány modern, hét kötetes összefoglalója. Mi a másodikként megjelent kötetben dolgoztuk fel a szokásokat és ebben megkaptam a születés témáját, melyet immár országosan és határon túli magyar nyelvterületre kiterjesztve tekinthettem át. Ez egy szép és szakmailag izgalmas időszak volt, mert meglehetősen kevésbé kutatott téma tárult fel előttem.

– *Kutatásaidat a „A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén” címmel 1986-ban Debrecenben kiadott, Ujváry Zoltán által szerkesztett kötet is őrzi. Mikor és mi okból váltottál témát?*

– Mikor ledoktoráltam, a főnököm, Zólyomi József gratulált a sikerhez, aztán elbeszélgetett velem. Kifejtette: egy múzeumban az a szerencsésebb, hogyha olyan témát kutat a munkatárs, amely elsősorban tárgyi vonatkozású – hiszen a múzeum a tárgyak gyűjtésére jött létre. Lehet párhuzamosan végezni a kettőt, de az sokkal több időt és energiát kíván és szerencsésebb, ha összekapcsolódik. Én ezt az érvelést elfogadtam, s az idő tájt már egy kicsit úgy is éreztem, hogy egyelőre elegendő van a születésből, jó volna mással foglalkozni. Muzeológiai feladatként addig is enyém volt a múzeum viselet és textil gyűjteményének gyarapítása, gondozása. Az a legnagyobb gyűjtemény a Palóc Múzeumban. Attól kezdve teljes erőmmel erre koncentráltam. Az egész megye területén végeztem párhuzamosan a téma- és a tárgyi gyűjtéseket. Nógrádban – országos viszonylatban elég későn – a második téveszesítéskor, a 60-as években – hagyták el a viseletet. Akadtak már korábban kivetközött falvak is, de akkortájt általában könnyen hozzá lehetett jutni a fölöslegessé vált textíliákhoz. Volt miből válogatni. Még az 1970-es években, ha kaptam például egy olyan feladatot, hogy valamelyik községből hozzak be egy teljes női öltözetet kiállításra, két nap alatt összeszedtem. Egyik nap kimentem, s ami még hiányzott, másnapra együtt volt. Ha most ilyen céllal megyek ki, korántsem garantált, hogy egyáltalán sikerül-e összehozni teljes viseletet. Másrészt két, akár három hetet kell talpalni a cél elérése érdekében. Mikor Balassagyarmatra kerültem, még volt elegendő pénz is a tárgyak megvételére. 1963-ban kerültek át a múzeumok megyei fenntartásba és kétségtelen tény, hogy az anyagi lehetőségek nagy mértékben megnyíltak akkor a gyűjtemények gyarapítására. Amióta Gyarmaton tevékenykedem, a textil mindig szerepelt a kiállítási témák között. Nem véletlenül, mert országos összevetésben Nógrád megyében a viselet megmaradt sokáig, és olyan sajátosságokat mutatott, melyek a kutatás előterébe helyezték a vizsgálatát. Az itteni néprajzosok: Manga János, Flórián Mária, Zólyomi József mind gyarapította a viselet gyűjteményt. Kimondottan viseletkutató Flórián Mária volt. Én igyekeztem az ő nyomdokaiba lépni.

Később tágabb értelemben a népművészet felé fordult a szakmai érdeklődésem. Zólyomi Józseffel jó munkamegosztás alakult ki köztünk, tőle is nagyon sok gyakorlati

ismeretet szereztem konkrétan a megyére vonatkoztatva. Ő tanított meg tisztességesen fényképezni is. Jóska a történeti-gazdasági részt kutatta, az építkezés közös témánk volt, a viselet, a lakásbelső szintén. Én továbbra is vittem a szokás- folklór témákat. Szakmai vitáink voltak, ez így természetes, abban viszont megegyeztünk, hogy a muzeológusi munkát szolgálatnak tekintettük.

A viseletre visszatérve: Nógrád megyében az a sajátos, hogy eléggé körülhatárolhatóak a viseleti csoportok, melyek 3-4-5 faluból álltak, s különösen a nők öltözködése karakteresen eltért szomszédaikétól. Ennek oka elsősorban az egyház-szervezet alakulásában keresendő. A közös plébániához tartozó községek hasonlóan öltözködtek. S mindez a közelmúltig megfigyelhető volt. Most is, ha az utcán jön egy böszoknyás parasztasszony, akkor a néprajzos tudja, merről érkezett.

Manga Jánosék idejében még aranyvilág volt. Kimentek hétfőn a piacra és tanulmányozhatták a viseleteket. Megjegyzem, mind a mai napig élek én is ezzel a módszerrel. Múltkor egy galgagutai asszonyt szólítottam meg. Láttam, hogy dél-nógrádi szlovák viseletben van, megkérdeztem, hogyan fésüli a haját a főkötő alá. Készséggel elmagyarázta, kendőjét lekapva, meg is mutatta. Vagy például a múzeumunkban dolgozott egy takarítónő. Viseletben járt, s egy esztendőn át feljegyeztem, milyen ruhadarabokat vett fel éppen. Kiderült, hogy heti ritmusban váltja az öltözeteket. E mikrovizsgálat alapján öt tanulmányt írtam. Csak egy példát ragadok ki. Ismert, hogy a gyásznak, félgyásznak és a cifrának mind megvannak a maga viseleti szabályai, de így fény derült arra, hogy az élet legapróbb árnyalatai is kifejeződhetnek az öltözködésben. Amikor az asszony férje hirtelen kórházba került, maradt a heti öltözet, de sötétebb színű kendőt kötött fel: „- Nem esett jól cifrálni” - hangzott a magyarázat.

Tehát itt a megfigyelés módszerével még lehet élni, ami sokkal komplexebb, mint a visszaemlékezés, mert annak már mindig van egy bizonyos szűrője.

Összességében a '80-as évekig lehetett igazán jól gyűjteni. Mára kihalt az a generáció, mely még az első világháború előtt született, és számos emléket továbbörökített a 19. század gyakorlatából. Már az első világháború után beáll egy jelentős változás, s a meghatározó cezúra a '60-as évek tévesztésével jön, amikor a hagyományos paraszti életmód teljesen felbomlott. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a néprajzos kutatni való nélkül marad: a történeti források feltárása régen folyik, a kulturális antropológia most van felszálló ágban. De ez egy másik beszélgetés tárgya lehetne. S én még ahhoz a jószerével utolsó kutató generációhoz tartozom, mely kapcsolatot teremthetett a régi paraszti életet helyel-közzel megélő, emlékeiben őrző emberekkel is.

E könyv indulása egyébként visszanyúlik a '80-as évekre. Még Zólyomi Jóskával együtt kezdtük, de akkor az anyagi feltételek hiányoztak és ez a kötet nem születik meg, ha nem megy végbe a rendszerváltás és nem jön létre a pályázati rendszer. Mindez nagyon jó azzal együtt, hogy a múzeumi munkában a pályázati rendszer nem oldhat meg mindent. Tehát megnyíltak olyan lehetőségek, amelyek korábban nem jöhettek szóba, viszont a költségvetés leszűkülése által a tervezhető folyamatos alaputatások lehetősége behatárolódott, a fenntartás, a tárgyak megőrzése, a raktár, a restaurálás mind-mind gondot okoznak – ezekre nem nagyon lehet pályázni. Példának okáért most készült el egy olyan konténer raktár a múzeum padlásán pályázati pénzből, másodikként az országban, mely teljesen korszerű. Ugyanakkor a Palóc Háznál olyan súlyos rovarkárosodás lépett fel, aminek finanszírozására számos próbálkozás

ellenére sem sikerült még pénzt szerezni. Az lenne a jó, ha – képletesen szólva – a költségvetésből a kávé meg tudnánk főzni és a habot a pályázati pénzből lehetne rárakni. A kávé hab nélkül is jó, de habbal finomabb, jobban lehet kínálni.

– *Mi az, amin jelenleg dolgozol?*

– Most nagy fába vágtam a fejszémet. Műtárgy katalógust készítek a múzeum főköttőről. Jelenleg a műtárgy katalógusok időszakát éljük a szakmában. Vidéken is fontos feladat. A női főköttők változatosságában országos viszonylatban is kiemelendő Nógrád megye. Gazdag anyag gyűlt össze, de e gyönyörű főköttők igen sérülékenyek. Azzal, hogy én részletesen leírom, rendszerezem, lefényképeztetem a tárgyakat, úgy érzem, legalább megmaradnak az utókornak. Nincs textilrestaurátor az egész megyei szervezetben, s még korszerű műtárgyvédelmi igényeknek megfelelően sem tudjuk tárolni a főköttőket, a pályázataink e vonatkozásban eddig nem hoztak eredményt. Kicsit elkeseredésemben is álltam neki a katalógusnak, mert látom, hogy 35 év alatt mennyit vesztek a szépségükből, értékükből ezek az értékes viseletdarabok. A közönség körében kevésbé tudott, hogy mennyit érthet a műtárgyaknak, ha kiállításra kerülnek. Ma már egyre korszerűbb feltételek teremthetők e téren, de ehhez is pénz kell, s még így sem védhető ki minden ártalom. Eddig megközelítőleg a feldolgozás felénél tartok.

– *Gondolom, ennyi év után megtapasztaltad a vidéken maradás előnyeit és árnyoldalait is.*

– Annak idején úgy véltem, ezt a szakmát elsősorban vidéken lehet folytatni, pláne olyan iskola után, mint a debreceni. Később rájöttem: a vidéki létnek megvannak a hátrányai. Mert nagy dolog az például, hogy néhány buszmegállónyira fellelhető egy országos levéltár vagy könyvtár. Bár ez a probléma a technika fejlődése, az internet révén oldódik. A szakmai közeg, a bármikor elérhető kollégák bármilyen témában az hiányzik. Viszont vidéken szinte tíz-húsz percen belül adatközlőnél lehetek. Több ízben nyílt lehetőségem arra, hogy elkerüljek nagyobb helyre, teszem azt, a fővárosba. Akik mindig itt tartottak és itt fogtak: azok a nógrádi parasztemberek, akiktől emberségben is kimondhatatlanul sokat kaptam. Volt olyan eset, hogy már harmadik napja nyúztam egy öreg nénit, aki egy kis hátsó sufnyiban lakott, eléggé számkivetetten a saját családján belül. Elkezdtem mentegetőzni, hogy ne haragudjon, hogy ennyit feltartom és ennyit kérdezősködöm, de olyan érdekeseket mesél, ő pedig azt mondta: „– Ugyan már lelkem, többet ér ez nekem, mint egy szentgyónás.” Amit bizonyára úgy értett, hogy végre meghallgatják, érdeklődnek iránta, s az iránt, amit mesél. Nem intik le a fiatalok: „– Hallgasson, mama!” Tehát miközben ő segített nekem, én is tudtam valamit adni viszonzásul. Az ilyen élményeknek nagy megtartó ereje van. Nagyon barátságosak, segítőkészek, nyitottak a nógrádi falusi öregek. S ha egyre töredékesebben is, de őrzik egy gazdag, hagyományos paraszti kultúra emléket, amit nem szabad hagyni, hogy nyom nélkül elveszen.

Debrecenből Balassagyarmatra kerülni nagy váltás. Kívülről vagy belülről lehet jobban vizsgálni egy közösség kultúráját? Máig eldöntetlen kérdés. Szerencsés vagyok, mert 35 év után talán elmondhatom, hogy nálam mind a két szempont érvényesül. Egy etnográfus számára aranybánya ez a hagyományőrző nógrádi vidék. Olyan kincsekre lehetett és még lehet itt rálelni, hogy egyre nagyobb a felelősségünk: amit találunk azt dokumentálnunk, rögzítenünk kell. S mindezek mellett: a palóc táj gyönyörű. Bármennyire is dicsérte Petőfi a pusztát, én Görbeországot most már jobban szeretem.